

L'actualitat d'un clàssic

'Catalunya dins l'Espanya moderna', de Pierre Vilar, és un clàssic d'allò més actual.

Quan va publicar-la per primer cop a França, el 1962, i dos anys després en català, Pierre Vilar començava la presentació de les "etapes metodològiques" que l'havien portat a escriure *Catalunya dins l'Espanya moderna* dient-nos que aquella obra era "fruit d'una meditació massa llarga" que anava "de la recerca geogràfica a la investigació de les estructures nacionals". I recordava que "sense la Guerra Civil espanyola, hauria estat probablement una tesi clàssica de 'geografia regional'; o "sense la Segona Guerra Mundial i els quatre anys de captivitat, hauria estat centrada sobre un estudi d'història econòmica conjuntural". Fou la història mateixa que va fer de Vilar un historiador i aquesta mateixa la que va impedir que la seva fos una excel·lent tesi doctoral de geografia o economia "regional" avui oblidada. La història de la lluita contra Franco i el nazisme va convertir *Catalunya dins l'Espanya moderna* en aquest estrany clàssic que trenca tots els motlles acadèmics del seu temps, i encara més del nostre.

A més de vitalment, la història el va sorprendre intel·lectualment i el va induir a preguntar-se "per què, en tal data, a tal lloc, la consciència de grup s'esborra o s'exalta, s'accontenta amb signes vagues de la comunitat, o n'exigeix la sobirania, l'afirmació política, a vegades amb les armes a la mà". La re-

cerca d'una resposta va conduir-lo a estudiar "la capacitat d'acció col·lectiva", que "és, per a l'historiador, el millor 'test', el millor 'sociodrama'". I la voluntat de comprendre la capacitat d'acció col·lectiva, amb totes les seves aspiracions, fracassos i assoliments, va portar-lo a intentar d'entendre l'anatomia d'una societat: "Aquesta obra no seria igual si jo no hagués volgut (durant el llarg parèntesi de la meua captivitat) una teorització que ajudés realment a extreure l'anatomia de societats i no hagués tingut una aversió per les teoritzacions massa ràpides de construccions 'de moda'." Volia, ni més ni menys, aprendre i ensenyar a pensar històricament el moviment de la història.

El classicisme d'una obra. Quaranta anys després, el fruit d'aquesta meditació massa llarga és una obra clàssica que, com qualsevol veritable clàssic capaç de transcendir les misèries i heroïcitats del seu temps, continua impressionant qui tingui el coratge de llegir-la. Però, com passa amb tantes obres clàssiques fetes a contracorrent, són ben pocs els qui s'amaren de veritat dels quatre volums i les dues mil pàgines d'aquesta *Catalunya dins l'Espanya moderna*, més citada que llegida, i cada cop més arraconada en la historiografia acadèmica.

L'obra cabdal de Pierre Vilar impressiona i subjuga, d'entrada, per la combinació entre l'amplitud de la seva visió i la solidesa de la seva erudició, entre la consistència del seu material empíric i la capacitat d'interrogar-lo. Però la complexitat del seu encadenament de raonaments i la pròpia dimensió de l'obra que en resulta també fan molt difícil digerir-la en alguna fórmula senzilla, una interpretació clara i sense matisos. Entre la reverència i l'oblit, el destí més tràgic dels clàssics acostuma a

L. LLEPS

ser la simplificació dels fragments tros-sejats que arriben amb massa facilitat a l'esdevenidor per referències de segona mà.

I és que no resulta planer ni senzill assimilar sencera una obra que comença amb un primer volum d'"Introducció al medi natural" destinat a explicar que "la primacia econòmica catalana no prové pas d'una excepcional fecunditat natural", i que "Catalunya és un complex de 'bons països' i de països mediocres, que de grat es menyspreen o engloseixen, però que no podrien passar els uns dels altres, car dels uns als altres els productes circulen, el homes emigren". Prossegueix amb un segon volum sobre "El medi històric", en el qual cerca perfilar els trets distintius d'un "heretatge d'hàbituds jurídiques i econòmiques, d'institucions socials, de records polí-

tics i espirituals, capaços de frenar o d'accelerar, segons els casos, els fenòmens nous, de desaparèixer amb llur contacte, o, al contrari, de reforçar-se". Continua amb un tercer volum sobre "Les transformacions agràries del segle XVIII català", que analitza el procés que va conduir "de l'impuls de les forces productives a la formació d'una burgesia nova". I es clou amb un quart volum sobre "La formació del capital comercial", dedicat a explicar per què "l'esdevenidor capitalista de la societat es prepararà en la mesura en què una àmplia fracció dels ingressos agrícoles, en lloc d'anar a engrandir la fortuna senyorial o d'assegurar la vida d'un pagès parcel·lari, tindrà oportunitat d'invertir-se en produccions d'un nou tipus i farà esclatar, així, els quadres de l'antiga vida artesana i corporativa".

Un llarg viatge a través del trànsit del feudalisme al capitalisme, fins a les portes de la revolució industrial, tot plegat per aclarir "els fonaments econòmics de les estructures nacionals".

La dificultat de digerir-la ha propiciat la tendència a fer-ne versions parcials o especialitzades que escapen les branques de l'arbre argumental de Vilar. Encara que sigui amb la millor de les intencions, cercant copsar-ne l'amplitud del tronc, s'han forçat resums fragmentaris que han tendit a limitar-se a una presentació molt simplificada de l'enllaç entre els volums tercer i quart: el dinamisme agrari d'unes masies aparentment alliberades molt aviat de la fèrula feudal que, mitjançant la institució de l'hereu i els lligams comercials amb Europa i Amèrica, haurien acumulat els capitals i la capacitat innovadora propi-

Quaranta anys després el fruit d'aquella meditació massa llarga és una obra clàssica que, com qualsevol veritable clàssic capaç de transcendir les misèries i heroïcitats del seu temps, continua impressionant qui tingui el coratge de llegir-la. Però, com passa amb tantes obres clàssiques fetes a contracorrent, són ben pocs els qui s'amaren de veritat dels quatre volums i les dues mil pàgines d'aquesta 'Catalunya dins l'Espanya moderna', més citada que llegida, i cada cop més arraconada en la historiografia acadèmica

ciadores de la primerenca arrencada industrial de la Catalunya contemporània. És cert que cada una de les peces d'aquesta simplificació pot trobar-se en algun racó de l'obra de Vilar. Però enllaçades amb moltes altres coses, formant un entramat explicatiu molt més complex i interessant, ple de contrastos.

Sempre m'ha fascinat la seva manera d'acabar el tercer volum sobre les transformacions agràries, recordant que hi ha vàries Catalunyes. La Catalunya Vella de les masies de l'est i la Catalunya Nova dels pobles d'hàbitat concentrat de l'oest, la Catalunya de la muntanya pirinenca, les masies suburbanes del litoral, el món sempre una mica a part de les Terres de l'Ebre. Separades per l'orografia i les xarxes hidrogràfiques, però unides per corredors i zones de transició. Perquè és amb aquesta manera tan vilariana de combinar geografia, estructura i conjuntura, i de saber treure punta als testimonis contradictoris de les pròpies fonts coetànies, com va encaixar la controvertida qüestió de la pervivència, l'encarcament i la fallida del règim senyorial al Principat.

Les xifres agregades mostren que "un gran conjunt d'arrendaments senyorials a Catalunya, al segle XVIII, multiplica el seu ingrés per cinc, mentre els preus agrícoles es multipliquen per tres". Tanmateix, i a la vegada, força testimonis parlen d'una classe emergent d'hisendats rurals amb els trets que Francisco de Zamora va atribuir el 1786 a l'amo d'una gran masia de Matadepera (en castellà, a l'original): "Moltes d'aquestes cases no tenen senyor directe; i altres, encara que en tinguin, tenen la mateixa llibertat que si no la tinguessin, perquè ells tenen establertes les seves hisendes, poden vendre-les, millorar-les, establir-les a altres, i fer el mateix que els amos que no reconeixen el seu senyoriu."

Altres testimonis ens parlen, per acabar-ho d'adobar, d'una darrera "reacció senyorial" a les acaballes de l'antic règim que Vilar, seguint el seu mestre Labrousse, va relacionar amb "la crisi innegablement dura –encara completament ignorada– soferta pel sistema agrari català als darrers anys del segle

XVIII". "És fins i tot probable –escriurà– que la Catalunya del segle XVIII hagi conegut, com França, una 'reacció senyorial' aferrada a descobrir drets oblidats, a fer el capbreu, 'l'inventari i el reconeixement', de les càrregues antigues. En aquest sentit hom podria plantejar-se fins a quin punt, quan veiem que s'eleva el rendiment d'aquestes càrregues, el fenomen no prové més aviat d'aquesta duresa fiscal incrementada que del desenvolupament econòmic i l'alça dels preus. Aquesta objecció té el seu pes."

Pierre Vilar cercarà una sortida al dilema amb l'estudi més del que hi havia sota el règim senyorial que no pas de la seva pervivència: "Aquest arcaisme, de totes maneres, es manifesta de forma molt diversa segons els llocs, i segons el grau d'eficàcia dels agents del creixement tècnic i econòmic. [...] El segle experimenta la transició entre la deducció jurídica senyorial, fixada pel costum i, per tant, inadaptada a les realitats noves, i la simple renda del sòl. [...] El problema és saber en quins casos, per a les diverses classes pageses, aquestes càrregues se sumen, se separen o s'exclouen i quin pot ésser el paper, en aquesta classificació de les formes intermèdies –dominants en la pràctica catalana–: l'establiment emfitèutic i la parceria." Tal com va sentenciar l'economista Eudald Jaumeandreu el 1836 (també en castellà a l'original), "Catalunya ha prosperat no en raó de les vexacions dels drets senyorials sinó malgrat aquests."

En aquell petit món ple de contrastos i matisos, on "no s'han de subestimar les transformacions" però on "hom s'adona que al final del segle les tendències catastròfiques de les velles demografies no estan superades decisivament i l'agricultura intensiva i comercialitzada està lluny d'abraçar tot el territori", Vilar ens advertia: "No pronunciem massa aviat la paraula 'revolucions'."

Si l'expansió i la renovació agrària del segle XVIII no van ser cap "revolució", quin fou el seu impacte? Saber treure l'entrellat a la importància d'aquelles modestes transformacions és, al meu entendre, una de les troballes més grans de *Catalunya dins l'Espanya moderna*:

“Quan les generacions nascudes en el període de la reconstitució dels camps i de baix preu del gra han arribat a l'edat adulta –diguem entre 1735 i 1748-1750–, l'agricultura catalana havia arribat ja als límits de la seva transformació espontània i els seus rendiments marginals eren certament cada vegada més febles; l'abundància de vi es manifestava, al contrari, pel molt baix nivell dels mínims cíclics dels preus, i corresponia al rendiment màxim de les vinyes plantades després de 1715 i en l'època de més gran equilibri entre blat i vi. La gran crisi d'escassetesa de grans, entre 1748 i 1753, s'acabaria, com un segle més aviat, en una catàstrofe? La recuperació ràpida dels preus del blat enfront dels preus del vi [...], aturaria el moviment cap a l'especialització vitícola, moviment de caràcter progressiu ben evident, davant els rendiments decreixents del conreu dels grans altiplans catalans, o les estepes no regades de l'Ebre o del Segre? La situació marítima del Principat ofereix la possibilitat d'una solució. Pot importar i exportar. Importar blat, per evitar escassetats. Exportar vi, per sostenir els preus.”

Potser la capacitat de Vilar per recollir els contrastos, i fer-los significatius, sigui la part menys aprofitada del seu llegat. El propi Vilar geògraf confessa a l'inici del primer volum que, quan tot just començava la seva recerca, “m'interessava pel singular contrast entre l'oest i l'est catalans: d'una banda, una excepcional aridesa (àdhuc en el marc ibèric), i de l'altra, una excepcional abundància d'aigües entre els Pirineus i el mar”.

Però el Vilar historiador, pel qual “la geografia orienta sense imposar”, no es va interessar només pels contrastos naturals. També, i especialment, per la diversitat d'institucions o règims agraris, estructures jurídiques i socials, trajectòries divergents. Quan clou el quart volum, tan sovint llegit com un cant a l'empenta empresarial de la burgesia catalana, no oblidava recordar les desigualtats i els contrastos del procés real. “Dissimetries geogràfiques: pols de desenvolupament contra empobriment perifèrics. Dissimetries socials: enriquiment d'alguns homes, d'alguns

grups, ruïna dels desafortunats i misèria del gran nombre.”

Actualitat. Ara, quan en un país farcit de conflictes territorials som a punt de tancar un llarg quart de segle d'hegemonia política del catalanisme conservador, crec que val la pena rellegir *Catalunya dins l'Espanya moderna* tornant a centrar-nos en l'enllaç argumental construït per Pierre Vilar entre el primer volum i els altres tres, entre el medi històric i el medi natural. La seva obra ens pot ajudar a comprendre millor els contrastos i dissimetries de la nostra Catalunya insostenible del segle XXI. Ens pot ajudar, sens dubte, a entendre aquestes diverses Catalunyaes remogudes per “guerres de l'aigua” i manifestacions “per una nova cultura de l'aigua”, municipis que s'enfronten amb línies d'alta tensió i que reclamen un altre model energètic, moviments ciutadans que lluiten per salvar els espais agroforestals lliures contra l'asfalt de la metròpoli dispersa, protestes veïnals contra abocadors, incendis forestals, xarxes de ciutats que proclamen voler ser més sostenibles, plataformes que volen “salvar el territori” que posen en discussió el model de desenvolupament.

Si volem entendre com es refan velles identitats i n'emerdeixen de noves, esperonades pels nous conflictes socials i ambientals del nostre temps, sota un país oficial que ha portat massa temps la barretina calada fins a la punta del nas i que s'enfronta amb una agressiva onada de l'espanyolisme més ranci, convé tenir Pierre Vilar ben present. Potser la major actualitat de la seva obra rau aquí: a saber situar les forces transformadores, les oportunitats pel canvi i les capacitats de canviar, al costat de les inèrcies, les permanències, les herències rebudes, les barreres que s'alcen contra la voluntat de capgirar situacions.

Mai no entendrem prou bé les unes sense les altres.

Enric Tello

*Catedràtic d'Història i Institucions
Econòmiques de la Universitat
de Barcelona*

Potser la capacitat de Vilar per recollir els contrastos, i fer-los significatius, sigui la part menys aprofitada del seu llegat. El propi autor va començar *Catalunya dins l'Espanya moderna* convençut de la important diversitat del país.